

L'aigua al pessebre

Enric Benavent Vallès
Col·lectiu El Bou i la Mula

El pessebre és en essència la representació d'un poble en plena activitat que acull el misteri del naixement de Jesús. No podem parlar ni de naturalesa ni d'activitat humana sense la presència de l'aigua per això els pessebristes, al llarg de la història, se les han empescat de moltes maneres per representar l'aigua. Habitualment trobem l'aigua en els pessebres en els seus tres estats el líquid en el riu, el sòlid en forma de neu a la muntanya, i el gasós en l'olla dels pastors o en les boires i bromes. Hi ha un pessebre al Grup Pessebrista de Castellar del Vallès¹ on l'aigua en forma de pluja és la protagonista de l'escena, però això no és el més habitual ja que requereix una instal·lació adequada per poder-ho fer.

Joan Amades (2009) afirma que entre els pessebristes veterans es deia que "la vida d'un pessebre era l'aigua i que pessebre sense aigua era mort", i relata diversos exemples de pessebres fets a principis del XIX on la principal atracció eren els jocs d'aigua natural. Tots els manuals de pessebrisme que es publiquen a principis del s. XX tenen un capítol dedicat a l'aigua:

Així com en la naturalesa real, generalment, l'aigua dóna vida i alegria al panorama; el mateix cal remarcar en la reproducció de la naturalesa en el pessebre. Rius, torrents, cascades, llacs, fonts, etc., vet aquí un enfilall de retalls que ha de tenir present el pessebrista per donar vida a la representació plàstica, obra de la seva concepció i el seu enginy. (Andreu de Palma, 1914, p. 52)

i sovint es desaconsella utilitzar aigua natural

Un bell paisatge sembla que té d'ésser completat pel soroll de l'aigua riolera escorrent-se entre les roques; però en el pessebre no és així. El posar aigua natural en un pessebre ofereix moltes dificultats, ja que és precís canalitzar-la de forma seriosa per tal d'evitar la seva pèrdua i mullader en l'habitació, i totes aquestes penes i treballs no queden compensats per l'efecte que produeix. (Puig 1928, p. 59)

oferint diverses tècniques per fer aigua simulada, com fa en forma de vers Antoni Moliné als seus Consells de pessebrista (1957)

*No hi posis aigua viva,
que realisme li priva.
Imita-la amb vidre i vernís
que resulta més precís.*

¹ www.pessebrescastellar.org

Deu ser per això que Pere Calders en un divertit conte titulat *Nit de pau i bones festes* mostra la conversa entre un pessebrista i un inspector de pessebres de l'Ajuntament que va per les cases certificant les mesures de seguretat dels pessebre:

—Bé, no té importància. I ara anem per un altre problema. És dels qui hi posa riu, vostè? —Sempre! Em sembla un element essencial...
—I d'on treu l'aigua?—Del bany petit, la peça que hi ha aquí al costat mateix. Connecto un tub de goma a l'aixeta del lavabo. —Ui, no! És una pena que no hagi llegit les instruccions. Cal una conducció amb canonada del 8A (segons les normes DIN), connectada amb la presa d'aigua general. On la té, vostè? —Al celobert. —Doncs d'allí l'ha de treure, si no vol tenir disgustos. I el desguàs s'ha de fer amb un acanalat d'Hidroplast-Setanta. —Que també hi ha hagut desgràcies, amb l'aigua dels pessebres? —vaig preguntar-li, amb una mordacitat mal continguda

L'aigua en estat natural

a) El riu

El riu és un element simbòlic de moltes mitologies antigues que indica el pas del temps, del cicle de l'existència humana. El filòsof presocràtic Heràclit d'Efes ens va fer notar que ningú es pot banyar dues vegades en el mateix riu ja que tant el riu com la persona estan en procés de canvi constant. Una de les implicacions màgico-religioses més antigues li ve del fet de ser un mitjà de purificació i d'alliberament dels mals. També en algunes cultures simbolitza la línia que separa el món dels vius del dels morts.

Un pessebre sense riu es veuria incomplet i deu ser per això que és un dels elements que ofereix més diverses maneres de representarlo: amb paper de plata, amb un mirall, amb un vidre envernissat, amb paper de cel·lofana i, actualment, amb resines o fibra de vidre. Alguns pessebristes agosarats fins i tot proven de fer el riu del pessebre amb aigua corrent.

Podem establir una relació de contrast entre el riu del pessebre i la cova de la nativitat. El riu és canviant, té moviment, és lluminós i al seu voltant tot és vegetació i vida; d'altra banda la cova representa el repòs, la interiorització, la foscor. La seva coexistència al pessebre no l'hem de veure com dos pols oposats sinó com dues presències que coexisteixen. La vida és a la vegada llum i foscor, moviment i repòs.

El recorregut del riu divideix l'escena del pessebre en dues parts, i es fa imprescindible la presència d'un pont per travessar de l'una a l'altra. Una de les dues parts és la que acull el Misteri de la nativitat mentre que a l'altra part s'hi troba l'activitat humana i l'anunci de la Bona Nova.

El riu també pot tenir una connotació liminar, és el lloc dels confins del pessebre i al seu voltant s'hi apleguen algunes figures que tenen ressonància d'éssers màgics com la bugaderes que, segons Banal i Mañà (2009), evocuen les encantades que es manifesten filant lli i teixint teles blanquíssimes o estenent la roba al clar de lluna. Les bugaderes també s'ha dit que representen les llevadores de Jesús que apareixen en els evangelis apòcrifs (ProJm XIX-XX) i que s'han representat abastament en l'art bizantí. Aquestes dones conegudes amb el nom de Zelomí i Salomé, estarien rentant els bolquers del nen Jesús. Amades diu que les bugaderes de riu representen les dones de casa camperoles que van a rentar la roba dels seus. Se les representa de genolls amb un picador de roba alçat. La dona que fila també és una figura molt popular als pessebres que remet a les dones encantades que habiten a l'altra riba del riu.

El pescador és l'altra figura que és obligat posar a la vora del riu. Se'l representa dret o, més sovint, assegut damunt d'un roquisser de la ribera, amb una llarga canya d'on penja un filet al final del qual hi ha suspès un peixet fet de plom, al seu costat normalment hi ha un cabasset ple de peixos. Amades ens fa notar que gairebé mai porta barretina sinó un barret que el protegeix del sol, els figuristes s'haurien inspirat en els pescadors representats a les auques o rajoles d'oficis.

De vegades al començament del riu és habitual representar-hi una cascada o un salt d'aigua per justificar-ne l'origen. El més habitual és fer-la amb paper de cel·lofana o amb plàstic rebregat, tot i que actualment els productes de maquetisme, les resines o fibra de vidre també s'utilitzen amb resultats molt realistes.

Quan l'espai del pessebre no permet fer-hi un riu, sempre s'hi pot posar un llac que acostumarem a veure fet amb un mirall. Tant si hi ha riu com si hi ha llac, al seu voltant s'hi acostumen a posar horts i animals com bous o vaques i sempre a dintre hi haurà ànecs i oques. A Parets del Vallès² cada any munten un pessebre de 230 m² considerat el pessebre de sobretaula més gran de Catalunya, i allà sempre s'hi pot veure un riu amb aigua corrent.

² <http://agrupaciopessebrista.entitats.parets.org/>

b) El mar

Tot i que no és el més habitual, hi ha pessebres ambientats a la vora del mar, especialment quan el pessebre es fa en pobles de marina. L'activitat dels pescadors i peixaters és la que hi predomina: mestres d'aixa, cosidores de xarxes, peixaters o peixateres amb la cistella de peix. No és estrany que l'escena de l'anunciata als pastors es converteixi en un àngel comunicant la Bona Nova a un grup de pescadors.

El mar no és fàcil de fer, normalment en pessebres petits s'acaba fent amb un tros de fusta plana pintada convenientment que s'ha d'inclinar una mica del darrere per fer l'horitzó. L'any 2006 el pessebrista Josep M. Font² va construir un pessebre a la capella de Sant Ferriol l'Olot amb el títol "Mars de Pau arriben a la Garrotxa" amb un mar Mediterrani fet amb aigua real on s'hi simulaven fins i tot les onades.

c) L' oasi

Quan en el pessebre s'hi representen paisatges desèrtics, ja sigui per fer la Fugida a Egipte o l'arribada dels Reis, és fàcil veure-hi un oasi, amb un petit estany d'aigua envoltat de palmeres i vegetació. Per tractar-se d'un petit espai amb aigua tranquil·la pot fer-se amb un vidre o un mirall o bé amb un recipient on s'hi posa aigua de debò o bé oli, que simula molt bé l'aigua quieta.

La utilització de l'aigua per a l'activitat humana

a) El pou

El pou és un dels elements més importants de la tradició pessebrística. Simbolitza el lligam entre la superfície de la terra i les aigües dels abismes infernals, així com el lligam entre el món conscient i l'inconscient. Els pous apareixen en nombroses llegendes de la rondallística popular i són escenari de situacions dramàtiques o iniciàtiques. Al text del llibre del Gènesi (Gn 37, 20), que narra la història de Josep fill de Jacob, s'explica que els seus germans per desfer-se'n d'ell el van llençar a dintre d'un pou del desert.

En els pessebres és habitual posar-hi la figura de la dona carregada amb gerres o càntrics que va o ve de buscar aigua. Aquesta imatge té un clar paral·lelisme amb la samaritana a qui Jesús va demanar aigua del pou (Jn 4, 1-42). Per això el pou és símbol d'aigua viva i en

³ <http://www.josepmariafont.cat/Pessebres>

trobem sempre en claustres i patis interiors. El pou del pessebre és un indicador d'activitat humana, al seu voltant acostuma a haver-hi un hort i s'hi apleguen les figures més treballadores del pessebre.

b) La sínia i molí d'aigua

Per extreure aigua del riu alguns pessebristes construeixen una sínia, amb la corresponent mula que la fa rodar. També és habitual posar un molí d'aigua a la vora del riu. Amb la irrupció de les figures amb moviment i d'altres elements mòbils per al pessebre, tant la sínia com el molí es poden posar accionats per un petit mecanisme que els faci girar.

c) La font

De la mateixa manera que dèiem amb el pou, la font és un altre element que vincula les aigües subterrànies amb el món dels vivents. El soroll de l'aigua caient és un símbol de vitalitat, d'esperança, de projecció, de claredat del cos i de l'esperit. A les rondalles trobem fonts amb tota mena de virtuts: encantadores, guaridores, que donen força, que enamoren... i és que des de l'origen de la humanitat la font és un lloc de culte, d'agraïment, de màgia. No és en va que moltes històries heroiques o amoroses se situen al voltant d'una font, sense anar més lluny, les victòries del Barça.

Als evangelis apòcrifs, que malgrat van ser desestimats per formar part del cànon bíblic aporten molts detalls de caire poètic i popular, també s'emmarca l'escena de l'anunciació de l'àngel a Maria al voltant d'una font:

Maria sortí amb el càntir a omplir-lo d'aigua. Llavors una veu li va dir:
- Alegra't, plena de gràcia, el Senyor és amb tu. Beneïda tu entre les dones. (ProJm XI, 1)

Una tradició medieval italiana diu que el dia del naixement de Jesús una font de Roma va començar a rajar oli en comptes d'aigua, en tal quantitat que va arribar al riu Tiber donant acompliment a una premonició de la profetessa Sibil·la.

La font, com veiem té una llarga relació amb el naixement de Jesús i és un dels elements de presència obligada al pessebre. En els darrers anys a les fires de Nadal es comercialitzen petites fonts equipades amb una bomba que fa rajar aigua de veritat, sense haver de patir grans ensurts per inundació.

c) Safareig

Joan Amades diu que havia estat popular posar un grup de dues o tres bugaderes al voltant d'un safareig amb els picadors i les mans aixecades com si es barallessin. Normalment aquestes bugaderes, a diferència de les anteriors, tenien el nas llarg i la barba bífia per indicar que eren velles i mal geniüdes

Els pessebristes són gent amb imaginació i amb afany de superar reptes, per això al llarg de la seva història veiem que s'han inventat mil i una maneres de representar l'aigua ja sigui de forma estàtica o, desoïnt les recomanacions conservadores d'alguns, de forma dinàmica canalitzant aigua real. La representació estàtica de l'aigua genera en l'espectador l'encís de la màgia, de l'engany dels sentits, d'altra banda un pessebre amb aigua corrent captiva per la vitalitat que transmet. No ens podem imaginar un pessebre sense l'aigua en algun dels estats que hem explicat.

Referències

- Amades, J. (2009). *El Pessebre*. Tarragona: Arola.
- Banal, I., & Mañà, J. (2009). *Fent camí per la molsa*. Barcelona: Aj. de Barcelona.
- Biasini, C. (2001). *I segreti del presepio*. Casale Monferrato: Ed. Pieme. Col·lectiu El Bou i la Mula. www.elbouilamula.net
- Calders, P. (1984) "Nit de pau i bones festes" a *Obres completes*. Barcelona: Ed. 62
- Moliné i Sibil, A. (1957). *Consells de pessebrista*. Barcelona: l'Autor.
- Palma, A. de. (1927). *Manual del pessebrista*. Barcelona: Editorial Franciscana.
- Puig i Roig, J. M. (1928). *Com es pot construir un pessebre: recull d'orientacions i enginys pessebristes*. Publicacions de l'Associació de Pessebristes de Barcelona. Barcelona: Foment de la Pietat Catalana.
- Puig i Tàrrrech, A., & Alegre i Santamaria, X. (1990). *Apòcrifs del Nou Testament*. Barcelona: [Proa].
- Soler Amigó, J (1998) *Enciclopèdia de la fantasia popular catalana*. Barcelona: Barcanova